

KONEKTORI U FUNKCIJI DOBI: POSEBNE JEZIČNE TEŠKOĆE U SLOVENSKOM

MARINKA GROBLER¹, DIANA ARAPOVIĆ², MIRJANA LENČEK²

Primljeno: 26.02.2008.

Prihvaćeno: 30.04.2008.

Izvorni znanstveni rad

UDK: 376.36-053.5(497.4)(043.3)

Sažetak: Posebne jezične teškoće (PJT) su razvojni poremećaj nepoznatog uzroka, a karakteriziraju ih različite jezične teškoće, koje mogu biti različitih težina. Istraživanje se temelji na analizi uporabe konektora djece s posebnim jezičnim teškoćama i određivanju razlika u odnosu na skupinu djece urednoga jezičnoga razvoja. Grupe su uspoređene i u odnosu na dob.

Uzorak istraživanja činilo je 71 dijete s posebnim jezičnim teškoćama i 71 dijete urednog jezičnog razvoja. Ispitanici su bili učenici od prvog do četvrtog razreda osnovne škole.

Rezultati su pokazali da postoji značajni učinak dobi u varijabli konektori za razlike između ispitanih skupina. Rezultati pokazuju da se skupine kvalitativno razlikuju na varijabli konektori.

1. UVOD

Jezične se teškoće mogu pojaviti zbog različitih uzroka. Ponekad su to organski uzroci kao što su gubitak sluha, senzorni i motorički poremećaji ili nedostatne kognitivne sposobnosti, a ponekad i čimbenici okoline, kao što je sociokulturna deprivacija.

Postoji jezični poremećaj koji se javlja u odsutnosti svih poznatih razloga i usvajanje jezika se odvija na poseban ili osobit način koji odstupa od urednoga razvoja. U stranoj je literaturi poznat pod nazivom specific language impairment (SLI) - posebne jezične teškoće i ovaj je termin općenito prihvaćen, kako u znanstvenim tako i u stručnim krugovima. Ovaj je poremećaj poznat i pod nazivom *razvojna disfazija*, a u Sloveniji je upravo taj naziv najučestaliji.

Posebne jezične teškoće (nadalje PJT) su razvojni poremećaj različitih profila i stupnjeva izraženosti jezičnih teškoća u kontekstu normalnih kognitivnih sposobnosti, a bez prisutnog poznatog uzroka (Bishop, 1997., Leonard, 1998., Ljubešić, 1997.).

S terminom posebne jezične teškoće obuhvaćen je široki spektar jezičnih problema koji se pojavljuju na različitim sastavnicama jezika u lakšem ili težem obliku te čine heterogenu sliku populacije djece s posebnim jezičnim teškoćama.

Zbog nejasne etiološke slike i heterogenosti jezičnih teškoća taj je razvojni poremećaj već više od jednog stoljeća u interesu istraživača i stručnjaka različitih profila s ciljem iznalaženja mogućih uzroka preciznije definicije i klasifikacije.

Definicija koju je dao Manyuk (1964.), po kojemu su posebne jezične teškoće heterogeni poremećaj u usvajanju jezika kod djece koja nemaju kognitivnih, neuroloških ili ambijentalnih oštećenja koja bi mogla utjecati na njihov jezični nedostatak (prema Van der Lely, Batell, 2002.), te one koje i u današnje vrijeme susrećemo u literaturi (Conti-Ramsden, Botting, Faragher prema Rice, 2004.), definiraju posebne jezične poremećaje u odsutnosti poznatih neuroloških, slušnih ili kognitivnih teškoća i autizma.

Dakle, prevladavale su definicije koje su se temeljile na prikazu isključujućih kriterija koji ne uzrokuju navedeni poremećaj. Ta ekskluzivnost

1 Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše u Ljubljani

2 Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

prisutna je, kako vidimo, i danas, s tom razlikom da su prihvaćeni određeni kriteriji prema kojima se poremećaj kod djece, koja imaju teškoće u usvajanju jezika nepoznate etiologije, ipak dijagnosticira.

Leonard (1998.) je dao pregled kriterija prema kojima možemo dijagnosticirati djecu s posebnim jezičnim teškoćama. Tako rezultati na testovima jezičnih sposobnosti moraju biti za 1,25 ili više standardnih devijacija niži u odnosu na norme, neverbalni kvocijent inteligencije je 85 ili veći, sluh mora biti u granicama normale bez epizoda upala srednjeg uha te ne smiju biti prisutne neurološke disfunkcije, oralna strukturna i motorička odstupanja te znakovi socijalne deprivacije.

Stark i Tallal (1981.) uz gornje kriterije za djecu stariju od sedam godina navode da rezultati u vještini čitanja (*reading age*) ne smiju biti niži od šest mjeseci od rezultata za jezičnu dob (*language age*) (Flax i sur. 2003), premda su brojna istraživanja i edukacijske studije pokazale visoku povezanost i koegzistiranje jezičnih teškoća i teškoća čitanja (Catts, 1997; Catts i Hogan, 2003; Vancaš i Ivšac, 2004.)

U ICD - 10 (International statistical Classification of Diseases and related problems, WHO, 1992.) navodi se i kriterij nesrazmjera između neverbalnog IQ-a i verbalnog IQ-a od jedne standardne devijacije.

Uključujući kriteriji opisa posebnih jezičnih teškoća uglavnom se odnose na jezičnu simptomatologiju i na dostignuće u jezičnom razvoju koje je niže za očekivanu kronološku starost. To je određeno ne temelju različitih mjerenja jezičnog razvoja koji uključuju jezične zadatke, zadatke psihometrijskih mjerenja te diferencijaciju zadataka za većinu jezičnih sastavnica kao što su semantika, morfologija, sintaksa ili naracija.

Tijekom godina se u kriterijima i definicijama te u klasifikaciji posebnih jezičnih teškoća «provlačila» nepoznata etiologija. Leonard (1998.) navodi da su istraživači i stručnjaci definiciju poremećaja i terminologiju poznavali još prije 150 godina te da se terminologija tijekom vremena, prema svemu sudeći, mijenjala na način da se svaki put činilo kao da je otkriven novi poremećaj.

Nazivi kao *kongenitalna dječja afazija*, *razvojna afazija* i *disfazija* prve su medicinske dijagnoze posebnih jezičnih poremećaja. *Verbalna agnozija* i *auditivna agnozija* odražavaju neurološke pristupe, a termin posebne jezične teškoće, ili *specific language impairment* - upravo zato jer odražava neutralnost u odnosu na etiologiju i heterogenosti pojavnih oblika jezičnih teškoća - danas je opće prihvaćen termin u stranoj literaturi. Novija istraživanja u smjeru klasifikacije pokušavaju unutar heterogenih jezičnih deficita utvrditi određene kategorije pa tako nailazimo na termine poput gramatičke jezične teškoće (*grammatical language impairment*, Van de Lely 1996.) i pragmatične jezične teškoće (*pragmatic-semantic language impairment*, Bishop, 1997.).

U Sloveniji se među stručnjacima posebne jezične teškoće opisuju i dijagnosticiraju prema kriterijima DMS - IV (Diagnostic and Statistical Manual Disorders, 1992.), a označavaju terminom *razvojna disfazija*. U stručnim krugovima se spominje i termin *specifična jezikovna motnja* ili *specifični primanjkljaji na području govora in jezika*, kako su podijeljeni u Pravilniku o usmjeravanju djece s posebnim potrebama, prema Zakonu o djeci s posebnim potrebama iz 2000. godine.

Cjeloviti opis simptoma posebnih jezičnih teškoća u slovenskome za sada ne postoji. Jedan od doprinosa boljem uvidu u obilježja vezan je i uz opise morfologije i sintakse u narativnom tekstu kod djece s posebnim jezičnim teškoćama školske dobi (Grobler, 2006.). Kako su konektori mogući pokazatelji odstupanja, odnosno mjera u kojoj se razlikuju djeca s posebnim jezičnim teškoćama u odnosu na djecu urednoga razvoja, ovim će se radom dati prikaz uporabe konektora u slovenske djece s posebnim jezičnim teškoćama i kontrolnome uzorku bez teškoća.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja bio je usporediti broj i vrste konektora koje koriste djeca s posebnim jezičnim teškoćama osnovnoškolske dobi i djeca urednoga jezičnoga razvoja u narativnom tekstu u slovenskome jeziku. Radom će se raščlaniti i veza dobi i pojave konektora u ispitane djece.

3. HIPOTEZE

H1 Djeca s posebnim jezičnim teškoćama značajno će se razlikovati u broju konektora u narativnom tekstu od djece urednoga jezičnoga razvoja.

H2 Djeca s posebnim jezičnim teškoćama značajno će se razlikovati u vrstama konektora u narativnom tekstu od djece urednoga jezičnoga razvoja.

4. METODE RADA

4.1. *Uzorak ispitanika*

Ispitivanje je provedeno na dva uzorka ispitanika.

Prvi uzorak činilo je 71 dijete koje je bilo zbog dijagnosticiranih posebnih jezičnih teškoća na logopedskom tretmanu 22 djece imalo je rješenje o usmjerenju djece s posebnim potrebama na području govora i jezika te su po Zakonu o osnovnoj školi tretirani u okviru dodatne stručne pomoći.

Sva djeca su polaznici škola s područja uže i šire okolice Ljubljane od prvog do četvrtog razreda.

Kontrolnu skupinu činilo je također 71 djeteta - to su bila djeca urednoga jezičnoga razvoja polaznici od 1. do 4. razreda OŠ.

Kriteriji za odabir oba uzorka bili su: kronološka dob koja odgovara razredu koji pohađaju, IQ u granicama prosjeka (neverbalni IQ kod uzorka djece s PJT je 85 i više), odsustvo senzomotornih, emocionalnih i psihičkih poremećaja, sociokulturne deprivacije i bilingvizma, materinski jezik slovenski.

Skupine su izjednačene po spolu, mjestu pohađanja škole i socio-kulturnom statusu roditelja.

Za potrebe ovoga rada formirana su i četiri poduzorka ispitanika s obzirom na razred koji pohađaju, odnosno dob (koja odgovara razredu koji pohađaju, u rasponu od približno šest mjeseci na niže i na više).

4.2. *Mjerni instrumenti*

Mjerni instrument za ispitivanje jezičnih sposobnosti izabran je u odnosu na cilj istraživanja.

Primijenjeni mjerni postupci uključili su ispitivanje spontanog govora-naracije. U tu svrhu koristili smo nestrukturirani poticaj u kojemu je bila zadana tema pričanja koja se odnosila na osobni doživljaj s nekom životinjom (recaunt). Djeca su, dakle, imala zadatak da ispričaju svoj doživljaj s nekom životinjom.

Analiza narativnog teksta bila je učinjena s obzirom na dužinu narativnog teksta, izraženu ukupnim brojem rečenica, kvalitetu pripovijedanja mjerenu brojem nezavisno složenih rečenica i brojem poticaja za nastavak tijeka pripovijedanja te rečenično i međurečenično povezivanje mjerno brojem i vrstama konektora i brojem poticaja za nastavak tijeka pripovijedanja te rečenično i međurečenično povezivanje mjereno brojem i vrstama konektora.

Jedine prave pripovijedne rečenice su, prema Labovu (1984), nezavisno složene rečenice, pa je ta mjera korištena u ovom ustraživanju.

4.3. *Varijable istraživanja*

Konektori

U našem istraživanju smo raščlanili samo one vrste konektora koji su se pojavljivali u narativnim tekstovima ispitanika. U konektore smo ubrojili veznike u gramatičkom smislu, vremenske priloge u funkciji povezivanja rečenica, vezu veznika i priloga te osobne zamjenice koje imaju anaforičku funkciju.

Varijabla konektori podijeljena je na vrste konektora.

4.4. *Metode obrade podataka*

Naracije svih ispitanika snimljene su na magnetskopsku vrpču i transkribirane za potrebe istraživanja. Zatim se pristupilo analizi podataka, a pri čemu su za potrebe statističke obrade podataka svi podatci kodirani po određenim kriterijima.

Prema prikupljenim podacima izračunati su osnovni statistički parametri.

Razlike između ispitanika koji imaju posebne jezične poteškoće i ispitanika urednoga jezičnog razvoja na području naracije utvrđene su primjenom robustne diskriminacijske analize (Štalec, Momirović, 1984. i Nikolić, 1992.) kao i analizom varijance.

Tablica 1: Rezultati u prostoru podvarijabli vrste konektora u obje skupine djece

Vrste konektora	Aritmet. sredine		Standard. devijac.		Totalni raspon rezult.			
	PJT	UJR	PJT	UJR	PJT	PJT	UJR	UJR
osobne zamjenice	0.11	0.37	0.32	0.74	0	1	0	4
in / pa	5.06	7.54	3.08	4.95	0	15	1	27
potem	2.00	2.83	2.69	3.38	0	12	0	17
in / pa potem	0.75	0.70	1.23	1.27	0	5	0	5
potem pa	1.03	1.87	1.80	2.86	0	8	0	19
a / ampak	0.02	0.46	0.26	0.95	0	1	0	6
drugi	0.17	0.41	0.70	0.67	0	5	0	3

5. REZULTATI RADA I RASPRAVA

5.1. Razike u prostoru podvarijabli vrsta konektora između djece s PJT i djece UJR

Pregledom tablice 1 vidimo da se najčešće pojavljuju veznici **in** i **pa**, vremenski prilog **potem** i u nešto manjem broju vremenski prilog **potem** udružen sa sastavnim veznikom **pa-potem pa**. Malobrojne su osobne zamjenice, suprotni veznici **a** i **ampak** i rijetki veznici koje smo svrstali u podvarijablu **drugi** (ostali): *vendar, zato, oziroma, nato, ali pa, pa tako, zdaj, drugače, naprej, le še prej*.

Kod veznika **in/pa** radi se zapravo o sastavnom vezniku *i* koji se u tom obliku pojavljuje u standardnom književnom i pisanom jeziku, a u obliku *pa* pojavljuje se u govornom jeziku, dakle pripovijednom diskursu.

Djeca s PJT su u prosjeku koristila manje osobnih zamjenica, veznika *in* ili *pa*, *a*, *ampak*, priloga *potem* te konektora *potem pa*. Nešto više su koristila konektor *in potem* ili *pa potem*.

Tablica 2: Rezultati diskriminacijske analize u prostoru podvarijabli vrste konektora između obje skupine djece

Diskrimin. funkcija	Diskrimin. vrijednost lambda	Centroidi		Standardne devijacije		F	P	df ₁	df ₂
		C ₁	C ₂	SD ₁	SD ₂				
1	.5720	-.53	.53	.86	1.36	32.26	.000	140	1

Legenda:

F - Fisherov t-test

P - razina značajnosti

Df - stupnjevi slobode

C₁, SD₁ skupine s PJT

C₂, SD₂ skupine UJR

Tablica 2a: *Struktura diskriminacijske funkcije podvarijabli vrste konektora*

Vrste konektora	Diskrimin. koeficijenti	Korelacije s diskrim. funkcijom
osobne zamjenice	.41	.51
in / pa	.54	.64
potem	.25	.45
in / pa potem	-.03	.03
potem pa	.33	.52
a / ampak	.51	.55
drugi	.33	.42

Djeca s PJT koriste tijekom pripovijedanja, obzirom na pojedine vrste konektora, manje pojedinih konektora.

Pregledom tablice 2a dobivamo uvid u strukturu funkcije razlikovanja za pojedine vrste konektora.

Kreiranju diskriminacijske funkcije najviše pridonose podvarijabla broj sastavnih veznika **in/pa** čija je vrijednost koeficijenta korelacije 0.54 najveća i suprotnih veznika **a** i **ampak** te nešto manje **osobne zamjenice**, konektor **potem pa** i **drugi** konektori. Najmanji doprinos u kreiranju razlika daje konektor **in potem/pa potem**.

In i *pa* su i najučestaliji konektori, dok su *a* i *ampak* po učestalosti gotovo najrjeđi, a upravo oni doprinose diskriminativnoj funkciji. I analizom

Tablica 2b: *Rezultati univarijatne analize varijance*

Vrste konektora	Aritmetičke sredine		Standardn. devijac.		F	P
	PJT	UJR	PJT	UJR		
osobne zamjenice	-.22	.22	.54	1.27	8.06	.005*
in / pa	-.29	.29	.72	1.15	13.92	.001*
potem	-.14	.14	.87	1.10	3.64	.055
in / pa potem	.02	-.02	.98	1.02	1.04	.310
potem pa	-.18	.18	.74	1.18	5.46	.020**
a / ampak	-.27	.27	.35	1.31	12.40	.001*
drugi	-.17	.17	1.01	.96	5.41	.020**

legenda

PJT - skupina djece s PJT

UJR - skupina djece UJR

F - Fisherov t- test

* P<0.01

**P<0.05

varijance se pokazalo da su razlike između ispitanika najznačajnije upravo na ovim konektorima.

Nadalje smo univarijatnom analizom varijance izvršili uvid u analizu razlika između aritmetičkih sredina pojedinih podvarijabli izraženih u dijelovima standardne devijacije (z vrijednosti) rezultata za svaku podvarijablu posebno za obje skupine ispitanika.

Pregledom tablice 2b vidimo da najveći doprinos strukturiranju izolirane diskriminacijske funkcije daju veznik **in/pa** (F= 13.92 na P= 0.001), suprotni veznici **a** i **ampak** (F= 12.40 na P= 0.001), **osobne zamjenice** (F= 8.06 na P=0.005), konektor **potem pa** (F=5.46 na P= 0.020) i **drugi** konektori (F=5.41 na P=0.020).

Ove podvarijable vrsta konektora najviše pridonose razlikama između skupina djece s PJT i djece UJR te možemo tvrditi da postoji statistički značajna razlika između aritmetičkih sredina svih podvarijabli vrsta konektora osim za prilog **potem** i konektor **in/pa potem**. Vremenski prilog **potem** i puno više konektor kojeg čine veznik **in/pa** ispred vremenskog priloga **potem** (**in/pa potem**) su češći u pisanom jeziku i rjeđe se koriste u govornom jeziku u pripovjednom diskursu. Skupine se po tim konektorima međusobno statistički ne razlikuju.

Govorni jezik «pogoduje» nekim konektorima dok se neki u pravilu susreću više u pisanim tekstovima (Hall, 1982).

Tablica 3: Rezultati vrijednosti diskriminacijske funkcije u prostoru podvarijabli vrste konektora između obje skupine djece, učenika prvih razreda

Diskrimin. funkcija	Diskrimin. vrijednost lambda	Centroidi		Standardne devijacije		F	P	df1	df2
		C1	C2	SD1	SD2				
1	.8980	-.67	.67	.70	1.17	19.80	.000	38	1

Legenda

F - Fisherov t-test

P - razina značajnosti

Df - stupnjevi slobode

C₁, SD₁ skupine s PJT

C₂, SD₂ skupine UJR

Djeca s PJT za ostvarivanje rečenične i međurečenične povezanosti koriste značajno manje veznika *in/pa* negoli djeca UJR. Rezultati su očekivani obzirom da im je i dužina pripovijedanja manja. Isto tako koriste i manje suprotnih veznika *a/ampak* i drugih veznika koji se odnose na unutarrečenične konektore i u skladu su s isto tako manjim brojem nezavisno složenih rečenica. Kod konektora *in/pa* *potem* vidimo da djeca s PJT postižu bolje rezultate negoli djeca s UJR. S tim neočekivanim i nelogičnim rezultatom mogli bismo opravdati pojavljivanje većeg broja konektora uz proporcionalno manje rečenica u narativnom tekstu djece s PJT. Poticaj kojim smo motivirali ispitanike na tijek naracije bio je upravo konektor *in* *potem* upotrijebljen s lagano uzlaznim akcentom. Uglavnom su ga djeca s PJT ponovila na početku nastavka pripovijedanja.

U skladu s ciljem istraživanja ispitali smo i analizirali rezultate naracije po dobnim skupinama ispitanika koje odgovaraju razredu koji pohađaju. Poznato je da posebne jezične teškoće ne prolaze odrastanjem. Isto tako većina istraživača naracije navodi visoku korelaciju između porasta dobi i narativnih sposobnosti, naročito u predškolske djece. (Marjanovič-Umek i Fekonja, 1994., Hudson i Shapiro, 1991., McCabe i Petersson, 1991. Liles, 1993. i drugi).

Prikaz rezultata naracije po dobnim skupinama ispitanika daje nam uvid u jezične probleme svake dobne skupine i probleme koji su zajednički svim dobnim skupinama.

5.2. Usporedba razlika u prostoru podvarijabli vrste konektora između poduzoraka djece s PJT i djece UJR

Pojavnost pojedinih vrsta konektora u naraciji je s razvojnog aspekta različita. Stoga smo usporedili skupinu djece s PJT i djecu UJR različitih dobnih skupina, učenika prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda, s ciljem da analiziramo koje vrste konektora koriste ispitanici svakog poduzorka.

5.2.1 Razlike u prostoru podvarijabli vrste konektora između djece s PJT i djece UJR, učenika prvih razreda

Diskriminativnom analizom utvrdili smo statistički značajne razlike između skupine djece s PJT i skupine UJR učenika prvih razreda starih sedam godina. Rezultati su prikazani u tablicama 3,3a i 3b.

Rezultati diskriminacijske analize za cjelokupan prostor varijable vrste konektora uz jačinu diskriminacije $\lambda = 0.8980$ i statistički značajan $F = 19.80$, na razini značajnosti $P = 0.000$ pokazuju da se skupina djece s posebnim jezičnim teškoćama i skupina djece urednog jezičnog razvoja međusobno statistički značajno razlikuju. Na razlike između dvije skupine ispitanika ukazuju i njihovi centroidi koji su razmaknuti za 1.34 standardne devijacije. Prema dobivenim rezultatima opravdano se može tvrditi da se skupina djece s PJT i skupina djece UJR učenika prvih razreda međusobno značajno razlikuju u varijabli vrste konektora.

Pregledom tablice 3a dobivamo uvid u strukturu diskriminacijske funkcije. Kreiranju diskrimi-

Tablica 3a: Struktura diskriminacijske funkcije za prostor podvarijabli vrste konektora

Vrste konektora	Diskrimin. koeficijenti	Korelacije s diskrimin. funkcijom
osobne zamjenice	.52	.41
in /pa	.66	.75
Potem	.38	.72
in /pa potem	.00	.19
potem pa	.09	.09
a/ ampak	.32	.39
Drugi	.19	.31

nacijske funkcije najviše pridonosi podvarijabla *in/pa* čija je vrijednost diskriminacijskog koeficijenta 0.66 najveća i nešto manje podvarijabla *osobne zamjenice* gdje je vrijednost diskriminacijskog koeficijenta 0.52.

Tablica 3b: Rezultati univarijatne analize varijance za vrste konektora

Vrste konektora	Aritmetičke sredine		Standardn. devijac.		F	P
	PJT	UJR	PJT	UJR		
osobne zamjenice	-.35	.35	.31	1.29	6.45	.015**
in / pa	-.44	.44	.65	1.09	10.38	.003*
Potem	-.26	.26	.82	1.10	3.73	.058
in / pa potem	.00	.00	1.04	.96	1.00	.325
potem pa	-.06	.06	1.09	.89	1.15	.291
a / ampak	-.22	.22	.34	1.34	2.91	.093
Drugi	-.13	.13	1.13	.83	1.66	.202

legenda

PJT - skupina djece s PJT

UJR - skupina djece UJR

F - Fisherov t- test

* P<0.01

**P<0.05

Tablica 4: Rezultati vrijednosti diskriminacijske funkcije u prostoru podvarijabli vrste konektora između obje skupine djece, učenika drugih razreda

Diskrimin. funkcija	Diskrimin. vrijednost lambda	Centroidi		Standardne devijacije		F	P	df ₁	df ₂
		C ₁	C ₂	SD ₁	SD ₂				
1	.8876	-.67	.67	.54	1.47	11.54	.002	28	1

Legenda

F - Fisherov t-test

P - razina značajnosti

Df - stupnjevi slobode

C₁, SD₁ skupine s PJT

C₂, SD₂ skupine UJR

Tablica 4a: *Struktura diskriminacijske funkcije za vrste konektora*

Vrste konektora	Diskrimin. koeficijenti	Korelac.s Diskr.funkc
osobne zamjenice	.60	.64
In /pa	.41	.70
Potem	-.10	.13
In /pa potem	-.08	-.19
potem pa	.25	.69
a / ampak	.59	.63
Drugi	.22	.33

5.2.2 Razlike u prostoru podvarijabli vrste konektora između djece s PJT i djece UJR, učenika drugih razreda

Rezultati diskriminacijske analize za čitav prostor podvarijabli kojima smo definirali varijablu vrste konektora, uz jačinu diskriminacije $\lambda = 0.8876$ i statistički značajan $F=11.54$, na $P=0.002$ razini značajnosti pokazuju da se skupina djece s PJT i skupina djece UJR međusobno statistički značajno razlikuju u prostoru podvarijabli vrste konektora.

Pregledom tablice 4a dobivamo uvid u strukturu diskriminacijske funkcije. Kreiranju diskriminacijske funkcije najviše pridonosi podvarijabla **osobne zamjenice** čija je vrijednost diskriminacijskog koeficijenta 0.60 najveća i nešto manje podvarijabla konektora **a i ampak** s diskriminacij-

skim koeficijentom 0.59. Najmanji doprinos kreiranju razlika odnosi se na konektor **in/pa potem**.

Analizom varijance dobili smo uvid u razlike između aritmetičkih sredina za svaku podvarijablu posebno u cjelokupnom prostoru varijable vrste konektora.

Pregledom tablice 4b vidimo da najveći doprinos strukturiranju izolirane diskriminacijske funkcije daju konektori osobne zamjenice ($F=6.47$ na $P=0.016$) i suprotni veznici **a** i **ampak** ($F=6.27$ na $P=0.017$) Ta dva konektora najviše pridonose razlikama između skupina djece s PJT i djece UJR, učenika drugih razreda te možemo utvrditi da postoji statistički značajna razlika između aritmetičkih sredina, uz veću pogrešku prihvaćanja razlika.

Učenici s PJT drugih razreda upotrebljavaju manje osobnih zamjenica i suprotnih veznika. Vremenski prilog *potem* i konektor *in/pa potem* ponovno se pojavljuje u većem broju kod učenika s PJT što možemo pripisati učinku poticaja te nesigurnosti u pripovijedanju i postavljanju na mjesto koje gramatički nije opravdano.

5.2.3 Razlike u prostoru podvarijabli vrste konektora između djece s PJT i djece UJR, učenika trećih razreda

Rezultati diskriminacijske analize za cjelokupan prostor podvarijabli vrsta konektora učenika

Tablica 4b: *Rezultati univarijantne analize varijance za vrste konektora*

Vrste konektora	Aritmetičke sredine		Standardn. devijac.		F	P
	PJT	UJR	PJT	UJR		
osobne zamjenice	-.40	.40	.43	1.23	6.47	.016**
In / pa	-.27	.27	.75	1.13	3.30	.077
Potem	.07	-.07	1.00	1.00	1.13	.297
In / pa potem	.05	-.05	1.01	.98	1.07	.310
potem pa	-.17	.17	.58	1.27	1.85	.181
a / ampak	-.39	.39	.00	1.30	6.27	.017**
Drugi	-.15	.15	.89	1.08	1.67	.205

$df_1=28$; $df_2=1$

legenda

PJT - skupina djece s PJT

UJR - skupina djece UJR

F - Fisherov t- test

* $P<0.01$

** $P<0.05$

Tablica 5: Rezultati vrijednosti diskriminacijske funkcije u prostoru podvarijabli vrste konektora između obje skupine djece, učenika trećih razreda

Diskrimin. funkcija	Diskrimin. vrijednost lambda	Centroidi		Standardne devijacije		F	P	df ₁	df ₂
		C ₁	C ₂	SD ₁	SD ₂				
1	.5933	-.54	.54	.83	1.01	15.91	.000	42	1

Legenda

F - Fisherov t-test

P - razina značajnosti

Df - stupnjevi slobode

C₁, SD₁ skupine s PJTC₂, SD₂ skupine UJR**Tablica 5a:** Struktura diskriminacijske funkcije

Vrste konektora	Diskrimin. koeficijenti	Korelac. S Diskr. funkc.
osobne zamjenice	.00	.34
In / pa	.56	.41
Potem	.21	.51
In / pa potem	-.14	.03
potem pa	.39	.49
a / ampak	.57	.58
Drugi	.38	.58

trećih razreda, uz jačinu diskriminacije lambda = 0.5993 i statistički značajan F= 15.91, na razini značajnosti P=0.000 pokazuju da se skupina s PJT i skupina djece UJR međusobno statistički značajno razlikuju. Na razlike između dvije skupine ispitanika ukazuju i njihovi centroidi koji su razmaknuti za 1.08 standardne devijacije. Prema

dobivenim rezultatima opravdano se može tvrditi da se skupina djece s PJT i skupina djece UJR učenika trećih razreda međusobno značajno razlikuju u vrstama konektora koje koriste tijekom naracije.

Pregledom tablice 13a dobivamo uvid u strukturu diskriminacijske funkcije i vidimo da kreiranju diskriminacijske funkcije najviše pridonosi podvarijabla **a /ampak** čija je vrijednost diskriminacijskog koeficijenta 0.57 najveća i nešto manje podvarijabla konektora **in/pa** s vrijednošću diskriminacijskog koeficijenta 0.56. Najmanji doprinos kreiranju razlika odnosi se na konektor **osobne zamjenice**.

Analizom varijance dobili smo uvid u razlike po svakoj podvarijabli posebno u cjelokupnom prostoru varijable vrste konektora.

Pregledom tablice 13b vidimo da najveći doprinos strukturiranju izolirane diskriminacijske

Tablica 5b: Rezultati univarijatne analize varijance za vrste konektora

Vrste konektora	Aritmetičke sredine		Standardn. devijac.		F	P
	PJT	UJR	PJT	UJR		
osobne zamjenice	.00	.00	.77	1.19	1.00	.676
In / pa	-.31	.31	.64	1.19	5.47	.023**
Potem	-.12	.12	.94	1.05	1.58	.213
In / pa potem	.07	-.07	1.03	.97	1.24	.272
potem pa	-.21	.21	.73	1.18	3.02	.086
a / ampak	-.31	.31	.44	1.27	5.57	.022**
Drugi	-.21	.21	.95	1.01	2.91	.092

df₁=42 ; df₂=1

legenda

PJT - skupina djece s PJT

UJR - skupina djece UJR

F - Fisherov t- test

**P <0.05

Tablica 6: Rezultati vrijednosti diskriminacijske funkcije u prostoru varijable vrste konektora između obje skupine djece, učenika četvrtih razreda

Diskrimin. funkcija	Diskrimin. vrijednost lambda	Centroidi		Standardne devijacije		F	P	df ₁	df ₂
		C ₁	C ₂	SD ₁	SD ₂				
1	1.0963	-.74	.74	.48	1.31	16.16	.001*	26	1

Legenda

F - Fisherov t-test

P - razina značajnosti

Df - stupnjevi slobode

C₁, SD₁ skupine s PJTC₂, SD₂ skupine UJR

funkcije daju konektori a / ampak (F= 5.57 na P=0.022) i veznici in/pa (F=5.47 na P=0.023) Ta dva konektora najviše pridonose razlikama između skupina djece s PJT i djece UJR, učenika drugih razreda, te možemo utvrditi da postoji statistički značajna razlika između aritmetičkih sredina za ove vrste konektora, premda uz veću pogrešku prihvaćanja značajnosti razlika. Učenici trećeg razreda s PJT koriste manje sastavnih i suprotnih veznika tijekom naracije u odnosu na vršnjake UJR. U skladu s brojem poticaja koji u toj dobnoj skupini razlikuje poduzorke, možemo pretpostaviti i bolje rezultate u broju konektora in/pa potem.

5.2.4 Razlike u prostoru podvarijabli vrste konektora između djece s PJT i djece UJR, učenika četvrtih razreda

Rezultati diskriminacijske analize za čitav prostor podvarijabli vrste konektora uz jačinu diskriminacije lambda = 1.0963 uz statistički značajan F=16.16, na P=0.001 pokazuju da se skupina djece s PJT i skupina djece UJR međusobno stati-

Tablica 6b: Rezultati univarijatne analize varijance

Vrste konektora	Aritmetičke sredine		Standardn. devijac.		F	P
	PJT	UJR	PJT	UJR		
osobne zamjenice	-.19	.19	.00	1.39	2.04	.162
In / pa	-.02	.02	1.01	.99	1.01	.326
Potem	-.16	.16	.97	1.00	1.67	.206
In / pa potem	-.07	.07	.90	1.09	1.13	.297
potem pa	-.44	.44	.50	1.17	7.31	.012**
a / ampak	-.38	.38	.00	1.31	5.62	.024**
Drugi	-.38	.38	.00	1.31	5.62	.024**

**P<0.05

Tablica 6a: Struktura diskriminacijske funkcije

Vrste konektora	Diskrimin. koeficijenti	Korelacije s diskrimin. funkcijom
osobne zamjenice	.26	.52
In / pa	.02	.29
Potem	.21	.29
In / pa potem	.10	.17
potem pa	.59	.73
a / ampak	.52	.62
Drugi	.52	.51

stički značajno razlikuju u prostoru varijable vrste konektora. Na razlike ukazuju i centroidi koji su razmaknuti za 1.48 standardne devijacije.

Pregledom tablice 6a dobivamo uvid u strukturu diskriminacijske funkcije. Kreiranju diskriminacijske funkcije najviše pridonosi podvarijabla **potem pa** čija je vrijednost diskriminacijskog koeficijenta 0.59 najveća i podjednako podvarijable **a / ampak** i **drugi** konektori. Najmanji doprinos ima sastavni veznik **in/pa**.

Nadalje smo analizom varijance dobili uvid u razlike između aritmetičkih sredina za svaku podvarijablu posebno u cjelokupnom prostoru podvarijabli vrste konektora.

Pregledom tablice 6b vidimo da najveći doprinos strukturiranju izolirane

diskriminacijske funkcije daju podvarijable **potem pa** ($F=7.31$ na $P=0.012$) i podjednako podvarijable **a/ampak** i **drugi** konektori s jednako značajnim vrijednostima ($F= 5.62$ na $=0.024$). Aritmetičke sredine ovih podvarijabli se međusobno značajno statistički razlikuju i time najviše razlikuju djecu s PJT i djecu UJR, učenika četvrtih razreda. Učenici četvrtih razreda s PJT se međusobno razlikuju u veznicima *potem pa* i *a/ampak* te ostalim međurečeničnim veznicima u odnosu na vršnjake. Rezultati koje postižu u tim vrstama veznika slabiji su u odnosu na rezultate učenika UJR.

5.3. Razlike u prostoru podvarijabli vrste konektora u odnosu na čimbenik dobi

Konektori, a osobito njihova različitost, svakako su odraz kvalitete naracije i na neki način mjera postizanja rečeničnog jedinstva ispričane priče, a također i mjera kvalitete pripovjednog teksta gdje se međurečenično povezivanje u nezavisno složenim rečenicama postiže veznicima.

Poznato je da dob utječe na pojavnost određenih vrsta konektora što je u skladu s razvojem sintakse. U literaturi je malo podataka o vrstama konektora u djece s PJT. Više od kohezije jezičnih jedinica istražena je koherentnost pričanja čije se analize odnose na strukturalna obilježja priče i na kataforičku ulogu zamjenica.

Tablica 7a: Označene razlike između poduzoraka ispitanika za vrste konektora

Vrste konektora	Prvi razred	Drugi razred	Treći razred	Četvrti razred
Osobn. zamjenice	razlike	Razlike		
in / pa	razlike		razlike	
Potem				
in / pa potem				
Potem pa				razlike
a / ampak		Razlike	razlike	razlike
Drugi				razlike

Tablica 7: Prosječne vrijednosti učestalosti konektora u cjelokupnom uzorku djece s PJT i djece UJR

Vrste Konektora	PJT		UJR	
	X	SD	X	SD
osob zam	0.11	0.32	0.37	0.74
in / pa	5.06	3.08	7.54	4.95
Potem	2.00	2.69	2.83	3.83
in / pa potem	0.75	1.23	0.70	1.28
potem pa	1.03	1.80	1.87	2.86
a / ampak	0.24	0.26	0.46	0.95
Drugi	0.17	0.70	0.41	0.67

Hudson i Shapiro (1991.) istražile su u tri dobne skupine djece UJR (prosječne starosti 4.8, 6.7 i 8.7 godina) koheziju narativnih sposobnosti. Analizirale su upotrebu tri tipa konektora i dobile, s obzirom na dobne skupine, statistički značajne razlike glede broja konektora. Te razlike su značajnije u mlade djece, a prisutnije u starije djece. Najčešći je bio veznik **i**, zatim vremenski prilozi koji su korišteni češće nego adverbzativni i uzročni konektori. Isto tako navode da su obzirom na strukturiranost poticaja najbrojniji u pričanju osobnog doživljaja.

Pregledom tablice 7 vidimo da se u narativnim tekstovima naših uzoraka u najvećem broju pojavljivao sastavni veznik *in/pa*, slijede vremenski prilog *potem*, konektor *potem pa*.

Takav redoslijed pojavljivanja prisutan je uglavnom i u poduzorcima ispitanika.

Slične rezultate u hrvatskome dobila je i Arapović (1996.) u istraživanju naracije djece s PJT.

Zbog bolje preglednosti interpretacije rezultata u tablici 7a prikazali smo označene statistički značajne razlike između aritmetičkih sredina svih pojedinih podvarijabli vrste konektora.

U tablici 7a vidimo da se u četvrtom razredu pojavljuju tri vrste konektora koji razlikuju poduzorke. Vremenski konektor *potem pa* odražava povezivanje rečenica u vremenskom slijedu događaja i kao takav se pojavljuje kasnije. Isto tako primjećujemo da su u starije djece brojniji unutarrečenični veznici koji ukazuju na veći broj nezavisno složenih rečenica. Stariji učenici s PJT koriste znatno manje upravo tih konektora, usporedimo li ih s vršnjacima. Suprotni veznici su konektori koji već u drugom razredu razlikuju skupine učenika i ta razlika ostaje do četvrtog razreda.

Statistički gledano sastavni je veznik *in/pa* onaj koji najviše pridonosi razlikama između učenika prvih razreda. Premda se u razvoju najprije pojavljuje i najčešći je, u naraciji djece s PJT prisutan je u znatno manjoj mjeri.

Učenici prvih razreda s PJT zaostaju za svojim vršnjacima UJR u upotrebi osobnih zamjenica i sastavnog veznika *in/pa*. U drugom je razredu očita razlika u upotrebi osobnih zamjenica i suprotnih veznika. Učenici trećih razreda s PJT zaostaju u korištenju sastavnog veznika *in/pa* i suprotnih veznika. I kako vidimo kod starije djece razlike u upotrebi konektora između djece s PJT i djece UJR povećavaju se s obzirom na pojavljivanje konektora *in potem* i suprotnih veznika te pojedinih veznika u nezavisno složenim rečenicama. Prema Cassell (1984.) konektori *onda* i *i onda* imaju izrazitu učestalost kod uzrasta od 5.8 i 10 godina.

Očito je da u i slovenskome, kao i u ostalim jezicima, postoje promjene u uporabi različitih vrsta konektora u funkciji dobi. U djece s posebnim jezičnim teškoćama također je prisutan učinak dobi na pojavnost pojedinih konektora, no ova se djeca u svakoj analiziranoj dobnoj skupini razlikuju od djece urednoga jezičnoga razvoja.

6. VERIFIKACIJA HIPOTEZA

Hipotezu **H1** - Djeca s posebnim jezičnim teškoćama značajno će se razlikovati u broju

konektora u narativnom diskursu od djece urednoga jezičnoga razvoja, ne možemo prihvatiti jer ne postoji statistički značajna razlika između obje skupine djece u uporabi konektora tijekom pripovijedanja ($F=1.00$, $p>0.05$).

Hipotezu **H2** - Djeca s posebnim jezičnim teškoćama značajno će se razlikovati u vrstama konektora u narativnom diskursu od djece urednoga jezičnoga razvoja možemo prihvatiti ($F=32.26$, $p=0.00$) i potvrditi da postoji razlika u vrstama konektora između obje skupine djece.

7. ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati broj i vrste konektora u slovenskom jeziku, koje koriste djeca s posebnim jezičnim teškoćama osnovnoškolske dobi u naraciji. Postavljene su dvije hipoteze u kojima se očekivala razlika u broju i vrstama konektora između djece s posebnim jezičnim teškoćama i djece urednog jezičnog razvoja.

Ispitivanje je provedeno na dva uzorka ispitanika - 71 dijete s posebnim jezičnim teškoćama i 71 dijete urednog jezičnog razvoja.

Za potrebe ovoga rada formirana su i četiri poduzorka ispitanika s obzirom na razred koji pohađaju, a kako bi se vidjeli pomaci u uporabi konektora s obzirom na dob.

Za ispitivanje jezičnih sposobnosti koristili smo nestrukturirani poticaj u kojemu je bila zadana tema pričanja, koja se odnosila na osobni doživljaj s nekom životinjom (recaunt). Analizom narativnog teksta ispitali smo rečenično i međurečenično povezivanje mjereno brojem i vrstama konektora.

Dobiveni rezultati su pokazali da djeca s PJT za ostvarivanje unutarrečeničnog i međurečeničnog povezivanja koriste više konektora nego što gramatika zahtijeva, tako da ih pogrešno upotrebljavaju, bilo dodavanjem ili ponavljanjem.

Ispitana djeca statistički se značajno razlikuju na varijabli konektori i to s obzirom na količinu upotrijebljenih veza, ali i s obzirom na kvalitetu. Najučestaliji konektori (*in*, *pa*) i oni najrjeđi (*a*, *ampak*) najviše pridonose razlikama između ispitanika. Ovi pokazatelji mogu govoriti u prilog postavkama prema kojima su u posebnih

jezičnih teškoća kao i ostalih specifičnih teškoća učenja razlike u odnosu na uredni razvoj vidljive u najzastupljenijim kategorijama ili pak u onim kategorijama s kojima se djeca rijetko susreću u jeziku (Fletcher i sur. 2007).

Djeca s posebnim jezičnim teškoćama koriste i manje sastavnih i suprotnih veznika, osobnih zamjenica i konektora *potem pa* u odnosu na djecu urednoga razvoja.

Pomaci u uporabi konektora vidljivi su s porastom dobi i to u obje skupine ispitanika, no osim kvantitativnih razlika odražavaju i kvalitativne razlike ispitanika vidljive kroz raščlambu vrsta uporabljenih konektora.

Sastavni veznici i osobne zamjenice razlikuju mladu djecu, dok se u starije djece te razlike

odnose na suprotne veznike i svezu vremenskog priloga i veznika (*potem pa*). Suprotni veznici su konektori koji najviše razlikuju skupine djece od prvog do četvrtog razreda.

Svi prikupljeni podaci i raščlambe govore o konektorima kao varijabli koja dobro odjeljuje ispitanike s posebnim jezičnim teškoćama od djece urednoga jezičnoga razvoja, a što se može koristiti u dijagnostičke i terapijske svrhe.

Konektori bitno uvjetuju kvalitetu strukture pripovijednog teksta. Vrsta i pojavnost pojedinih kategorija mijenja se u funkciji dobi i odražava stupanj jezične kompetencije te je stoga ova mjera upotrebljiva u logopedskoj dijagnostici i terapiji naročito u području posebnih jezičnih teškoća.

LITERATURA

- Arapović, D. (1996). Naracija u djece s posebnim jezičnim teškoćama. Doktorska disertacija, Fakultet za defektologiju, Zagreb.
- Bishop, D. V. M. (1992). The Underlying Nature of Specific Language Impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33(1), 3-66.
- Casel, J. (1984). Then...and then...and then: Temporal reference in childrens narratives. Nijmegen: Max Planck Institut for Psycholinguistic.
- Catts, H. W. (1997). The Early Identification of Language-Based Reading Disabilities. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*. Vol.28. 86-89. Catts, H. W.; Hogan. T. P. (2003). Language basis of reading disabilities and implications for early identification and remediation. *Reading Psychology*. Vol 24. 233 - 246.
- DMS - IV and IDC 10 Manuals :Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders,1992.
- Flax J. F.; Realpe-Bonilla, T., Hirsch L. S. , Brzustowicz L. M., Bartlett, C. W. , S.; Barnes, M. A. (2007). *Learning Disabilities. From Identification to Intervention*. NY. The Guilford Press.
- Grobler, M. (2006).Posebne jezične teškoće u slovenske djece osnovnoškolske dobi.Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet,Zagreb.
- Hudson, J. A. i Shapiro, L. R. (1991). From Knowing to Telling: The development of Childrens Scripts, Stories, and Personal Narratives, U A. McCabe, C.Peterson (ur), *Developing Narrative Structure*, (pp. 89-136). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Hillsdale.
- Labov, W. (1984).Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovijednog teksta, *Revija*,2, Osijek,46-78.
- Leonard, L. B. (1998). *Children with specific language impairment*. London: MIT Press, Cambridge, MA.
- Liles, B. (1993). Narrative Discourse in Children With Language Disorders and Children With Normal Language: A critical Review of the Literature. *Journal of Speech and Hearing Research*, 36, 868-882.
- Liles, B. (1993). Narrative Discourse in Children With Language Disorders and Children With Normal Language: A critical Review of the Literature. *Journal of Speech and Hearing Research*, 36, 868-882.
- Ljubešić, M. Ur. (1997). Posebne jezične teškoće školske djece. Zagreb: Školske novine.
- Marjanovič-Umek, L.; Fekonja, U. (1994). Govorno razumevanje, izražanje in raba jezika. U L. Marjanovič-Umek i M. Zupančič (ur), *Razvojna psihologija: Izbrane teme* (str. 60-85), Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.
- McCabe, A.; Peterson, C. (1991). *Developing narrative structure*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum
- Nikolić. B. (1992). Robustna diskriminativna analiza uz parcijalniciju efekata smetajućeg skupa varijabli, Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, *Sažeci znanstvenog skupa IV: Istraživanja na području defektologije*, str. 8-9.
- Rice, M. L. (2004). Growth models of developmental language disorders. In m.L. Rice &S. F. Warren (Eds.). *Developmental language disorders: From phenotypes to etiologies* (pp. 207-240). Mahwah, Nj: Lawrence Erlbaum Associates
- Stark, R. E.; Tallal, P. (1981). Selection of children with specific language deficits, *Journal of Speech and Hearing Research*, 46, 114-122
- Van der Lely. H. K. J. (1997). Narrative discours in Grammatical specific language impaired children: a modular language deficit. *Journal of Children Language*, 24, 221-256.
- Van der Lely. H. K. J.; Battel. J. (2003). WH-Movement in Children with Grammatical SLI: A Test of the RDDR Hipotesis. *Language*, 79, 153-181.
- Vancaš, M.; Ivšac, J. (2004). Ima neka tajna (?) veza: jezik-čitanje-pisanje. Dijete, odgojitelj i učitelj - Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa. Sveučilište u Zadru. Zadar. 103-115.

SPECIFIC LANGUAGE IMPAIRMENT

Abstract: *Specific language impairment (SLI) is a developmental disorder without a known cause characterised by various profiles of language difficulties and by different levels of difficulty. This research focuses on connectives in spontaneous language samples of children with SLI. The differences between the group of children with SLI and the group with regular language development was also determined. Finally, the differences between the groups by taking the age factor into account were analyzed.*

The sample were 71 children with SLI and 71 children with regular language development. All the pupils were from the first to the fourth grade of primary school.

The variables are defined by the number and types of connectives.

The results showed that the age factor has a lessening impact on connectives between the children with SLI and those with regular language development. The results indicate that the groups were qualitatively different on the variable connectives .